

imnych źródeł z początku XVII wieku (s. 231-265). Całkiem odmienną problematykę podjął w swoim artykule, ostatnim już w książce, Robert Kozyrski. Interesuje go stosunek szlachty Ziem Ruskich do zakonów franciszkańskich wyrażany na sejmikach ziemskich. Tytuł artykułu brzmi: *Problematyka franciszkańska na forum sejmików ruskich w drugiej połowie XVII wieku* (s. 266- 277).

Na podstawie zaprezentowanych studiów zawartych w pracy łatwo zauważyć, iż nie stanowi ona syntezy. Bardzo różni autorzy z kręgu franciszkańskiego i nie tylko podjęli w niej szereg różnych zagadnień wchodzących w zakres tematyki związanej z zakonami franciszkańskimi istniejącymi na terenie Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w. Ale właśnie w tym leży jej wartość, artykuły te wzbogacają znacznie naszą wiedzę na temat tzw. fenomenu franciszkańskiego.

Robert Kozyrski [Recenzja]: Jacek Witold Wołoszyn, *Problematyka wyznaniowa w praktyce parlamentarnej Rzeczypospolitej w latach 1648-1696*, Warszawa 2003, Wydawnictwo Naukowe Semper, ss. 329.

Na przełomie 2003/2004 roku do księgarń trafiła praca J. W. Wołoszyna, pracownika Biura Edukacji Publicznej IPN, której przedmiotem jest polityka konfesyjna Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII wieku. Problematyką tą w państwie polsko-litewskim zajmowano się bardzo często na sejmikach i forum sejmowym. Szczególnie szlachcie zależało na tym, by uchwalane konstytucje utrzymały jej pierwszoplanową pozycję w państwie, którą gwarantowały liczne przywileje. Przejawem tego wyjątkowego statusu społecznego była możliwość partycypowania społeczeństwa obdarzonego klejnotem szlacheckim we władzy, a właściwie swoisty monopol polityczny i blisko z nim związany, ekonomiczny. Kościół, a zwłaszcza rzymskokatolicki, jak wiadomo był posiadaczem wielu rozległych majątków ziemskich. Płynące z nich dochody były głównym źródłem jego potęgi. Wspierany przez wielu wyznawców, a nierzadko również przez monarchów, czynnie uczestniczył w życiu politycznym państwa, a jego hierarchowie – ordynariusze diecezji, przez fakt zasiadania w senacie, byli współautorami wielu decyzji królewskich i sejmowych. Nie zawsze podobało się to społeczeństwu szlacheckiemu, które w dużej części spauperyzowane, dążyło do uszczuplenia faktycznej roli i wpływów Kościoła. Służyć temu miały stosowne wpisy do instrukcji sejmikowych, które następnie posłowie ziemscy przedstawiali w sejmie. Niejednokrotnie ich przyjęcie lub odrzucenie, podjęcie albo też brak uchwały sejmowej w tej sprawie, były główną przyczyną zaburzeń pracy sejmu, a nawet jego zerwania. Ułożenie więc wzajemnych relacji Kościoła i państwa stało się nadrzędnym celem wszystkich pozostających w konflikcie stron, zwłaszcza, że w XVII wieku sytuacja polityczna, wojny i zaburzenia wewnętrzne i zewnętrzne nie sprzyjały długotrwałym waśniom. Omawiany okres to również epoka, w której zwyciężyła kontreformacja, ograniczano systematycznie prawa innowierców,

a na sile przybrały konflikty pomiędzy unitami i dyzunitami, których nie udało się pogodzić na zorganizowanym przez króla Jana III Sobieskiego kolokwium w Lublinie. Ograniczenie zakresu podmiotowego konfederacji warszawskiej oraz ujednoczenie składu wyznaniowego senatu, wydatnie wpłynęło na wzmocnienie pozycji religii katolickiej w państwie. Proces ten, w historiografii europejskiej noszący nazwę konfesjonalizacji, stał się ostatnio przedmiotem wieloaspektowych studiów, prowadzonych przez historyków niemieckich i polskich¹.

Wszystkie te zagadnienia z dużą precyzją i starannością omawia kompleksowe studium J. W. Wołoszyna. Całość swoich rozważań Autor zawarł w czterech merytorycznych rozdziałach. Rozdz. I w pewnym sensie wprowadza czytelnika w tę niełatwą przecież problematykę wyznaniową, poruszaną na forum sejmu i sejmików w Rzeczypospolitej do 1648 r. Znalazły się tutaj zagadnienia związane z alienacją gruntów, czyli przejmowaniem przez Kościół różnymi sposobami majątków ziemskich, ograniczeniem roli sądów kościelnych, opodatkowaniem duchowieństwa na rzecz państwa, krótko mówiąc wszystkie te kwestie, które w literaturze przedmiotu określa się mianem „kompozycji między stanami”. Osobnym, równie ważnym zagadnieniem jest stosunek sejmikujących i sejmujących stanów do problemu protestantyzmu, prawosławia i unii. W kolejnych rozdziałach, II-IV, J. W. Wołoszyn bardzo szczegółowo rozwija tę tematykę wykorzystując w tym celu różnorodne źródła. Podstawę stanowią oryginały i odpisy dokumentów sejmikowych (laudów i instrukcji), które przechowują różne archiwa i biblioteki polskie: Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Biblioteka Ossolińskich we Wrocławiu, Archiwum Państwowe w Lublinie itd. Uzupełnieniem tego zbioru są dokumenty sejmikowe wydane drukiem, diariusze sejmowe i korespondencja prywatna wielu, znaczących w państwie dygnitarzy.

Koncepcja pracy, zaproponowana przez Autora, przedstawia stosunek ogółu szlachty do idei tolerancji wyznaniowej oraz zmiany w mentalności i kulturze społeczeństwa polsko-litewsko-ruskiego, uzależnione od ówczesnej sytuacji i stanu państwa. Do pewnego stopnia złożoność opisywanych procesów udokumentowana licznymi przypisami, stanowi przeszkodę w pełnym zrozumieniu treści pracy. Przedstawienie w tak krótkim studium bogatej problematyki wymaga przede wszystkim znajomości specyfiki staropolskiego procesu legislacyjnego, na którego kształt wpływało prawo zwyczajowe, a w mniejszym stopniu stanowione. Na dodatek szkoda, że przy tak wielu zawartych w pracy szczegółach, jej chronologia ogranicza się tylko do drugiej połowy XVII wieku. Wykorzystane w pracy źródła rękopiśmienne, a zwłaszcza Teki Adolfa Pawińskiego, stanowią wystarczający materiał do analizy tych zagadnień w znacznie szerszym zakresie.

¹ Zob. przegląd stanowisk w pracach: J. Matłek, *Tolerancja religijna a konfesjonalizacja w Polsce i Szwecji w XVI i XVII wieku*, „Przegląd Humanistyczny”, 43 (1999) nr 2/3, s. 25-29; A. Moritz, H. J. Müller, M. Pohlig, *Konfesjonalizacja Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, „Kwartalnik Historyczny”, 108 (2001) nr 1, s. 37-46.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę, że ta cenna spuścizna po nestorze polskiej historii prawa ginie nieco w masie przypisów. Wzorem innych prac, można ją było przedstawić z użyciem skrótu „TP”, by w ten sposób oddzielić te informacje od innych wykorzystanych w pracy materiałów źródłowych z Biblioteki Polskiej Akademii Nauk (Umiejętności?) w Krakowie (BPANKr.). Być może zapobiegłoby to kilku drobnym omyłkom w druku, które dla całości pracy mają małe znaczenie. Wypada je jednak wskazać ze względów formalnych i praktycznych. W kilku miejscach, np. na s. 276, w przypisie 229, mylnie podano sygnaturę instrukcji sejmiku generalnego mazowieckiego. Z pewnością nie jest to nr 8339, do którego przyporządkowane są *Akta sejmikowe województwa sandomierskiego*. II: 1700-1714.

J. W. Wołoszyn zna i wielokrotnie wykorzystuje w swojej pracy dokumenty sejmikowe województwa ruskiego. Oprócz drukowanych Aktów Grodzkich i Ziemskich, należą do nich również znajdujące się w rękopisie lauda i instrukcje sejmiku chełmskiego. Szczególnie te ostatnie, w dalszym ciągu oczekują na szczegółowe opracowanie i tylko w niewielkim zakresie były do tej pory wykorzystywane przez badaczy². Drukowane wyjątki, i to głównie dotyczące problematyki wyznaniowej i religijnej, zawierają Akty chełmskowo grodzkowo suda. Nie są one jednak wierną kopią oryginału rękopiśmiennego. Dla przykładu, sejmik przedsejmowy w Chełmie w 1669 roku nie obradował 25 stycznia (s. 289, przypis 303), a cztery dni wcześniej: 21 stycznia. Prawdopodobnie 25 stycznia złożono do oblaty w grodzie chełmskim laudum i instrukcję poselską, a fakt ten autor przekazu drukowanego uznał za datę odbycia sejmiku³.

Te drobne potknięcia w żaden sposób nie umniejszają wartości pracy. Zdaniem autora niniejszej recenzji jest ona pierwszym tak kompleksowym studium problematyki wyznaniowej, poruszanej na forum sejmikowym i sejmowym w Rzeczypospolitej przedrozbiorowej, od czasu wydania drukiem prac H. Karbownika⁴. Najważniejsze, z punktu widzenia badań w tym zakresie, wydają się być te podrozdziały, które omawiają stosunek społeczeństwa szlacheckiego do katolicyzmu, kwestię kompozycji oraz obciążeń stanu duchownego na rzecz państwa. Problematyka ta była zresztą przedmiotem wielu wcześniejszych krótkich

² Oprócz nielicznych artykułów, zamieszczonych głównie w „Roczniku Chełmskim”, powstały do tej pory dwie monografie sejmiku chełmskiego. Obie znajdują się w rękopisie (zob. J. Ternes, *Sejmik chełmski za Wazów (1587-1668)*, Lublin 2001 [mps w Bibliotece Głównej UMCS w Lublinie]; R. Kozyrski, *Sejmik szlachecki ziemi chełmskiej w latach 1648-1717*, Lublin 2003 [mps w Bibliotece Uniwersyteckiej KUL w Lublinie]).

³ Za datą: 21 stycznia, przemawia tekst rękopiśmienny instrukcji (zob. instrukcja sejmiku chełmskiego: Central'nyj Gosudarstvennyj Istoričeskkij Archiv v gorode Minske (Bielarus'). Chołmskij grodzkij sud, fond nr 1740, t. 7, k. 16-28).

⁴ H. Karbownik, *Ciężary stanu duchownego w Polsce na rzecz państwa od roku 1381 do połowy XVII wieku*, Lublin 1980; tenże, *Obciążenia stanu duchownego w Polsce na rzecz państwa od połowy XVII w. do 1795 r.*, Lublin 1984.

opracowań, z których J. W. Wołoszyn przejął wiele wniosków i konkluzji. Te subiektywne odczucia nie mają żadnego wpływu na ocenę końcową pracy. Jej wartość polega głównie na kompleksowym usystematyzowaniu tych trudnych zagadnień, udokumentowanych ponadto wieloma przypisami. Zebranie tak wielu różnych problemów w jednym opracowaniu z pewnością nie należało do zadań łatwych. Tym bardziej wypada polecić pracę J. W. Wołoszyna wszystkim czytelnikom interesującym się tymi zagadnieniami. Z pewnością zostanie ona zauważona przez historiografię polską i stanie się platformą wieloaspektowej dyskusji. Rzadko bowiem można zapoznać się z tego typu opracowaniami, które dodatkowo stanowią dobry przykład warsztatu historycznego i erudycyjnego. Do nich niewątpliwie należy „Problematyka wyznaniowa w praktyce parlamentarnej...”, będąca wzorcowym przykładem właściwej prezentacji wyników, które poprzedziła wymagająca wiele wysiłku praca archiwalna.

Maria Wrzeszcz [Recenzja]: Jan Walkusz, *W służbie jednego Kościoła na styku kultur i narodowości. 25-lecie kapłaństwa Adama Gabriela CSMA*, Lublin, London, Ontario 2003, ss. 171.

Problematyką dziejów Polonii kanadyjskiej od lat zajmują się pracownicy naukowcy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, zwłaszcza założonego w 1972 roku Instytutu Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym. Efektem ich dociekań i poszukiwań są liczne książki oraz artykuły, zamieszczane na łamach m.in. „Studiów Polonijnych”. Najpełniejszy, lecz ze względu na specyficzny charakter publikacji, bardzo syntetyczny artykuł, znajdziemy w 8 tomie wydawanej przez KUL Encyklopedii Katolickiej (Lublin 2000, kol. 523-527). Dr Jadwiga Plewko, autorka tej części hasła „Kanada, w zebranej bogatej bibliografii pominięta monografię pt. Parafia Matki Boskiej Zwycięskiej w Chatham, Ontario. 1957-1997 (Lublin - Chatham 1997)¹ autorstwa ks. prof. dr. hab. Jana Walkusza² z Instytutu Historii Kościoła KUL – od prawie dziesięciu lat zajmującego się historią Polonii kanadyjskiej (od 2002 roku wchodzi w skład Rady Naukowej „Studiów Polonijnych”).

Zainteresowanie ks. Walkusza tą problematyką zrodziło się w czasach jego studiów filozoficzno-teologicznych w Wyższym Seminarium Duchownym w Pelplinie (1974-80) pod wpływem ówczesnego proboszcza jego rodzinnej parafii Mściszewice, ks. Władysława Szulista, autora wydanej później pozycji książ-

¹ Doczekała się ona kilku znaczących recenzji, m.in. w: „Rocznikach Teologicznych”, 47 (2000) z. 4, 239-241; „Nowym Przeglądzie Wszecpolskim”, 5 (1998) nr 5-6, s. 41; „Pielgrzymie”, 9 (1998) nr 21, s. 7 i „The Chatham Daily News”, (1998) nr 12.

² Jego dorobek naukowy obejmuje ponad czterysta publikacji, w tym 22 książek